

11.2021

ПЪТЕШЕСТВИЕТО
„ПОХОД
ИЗВЪН РАЯ“

СПАСЯВАНЕ НА
ШИМПАНЗЕТА
В КОНГО

NATIONAL GEOGRAPHIC

100 ЧУДЕСА НА АРХЕОЛОГИЯТА

Археологическите находки разширяват
нашия светоглед и разкриват
историята на предците ни

WWW.NATIONALGEOGRAPHIC.BG

ISSN 1312-6571

5,49 лв.

11 >

9 771312 657558

NELSON

СЪДЪРЖАНИЕ

На корицата:

Рисунката на Кагур Нелсън изобразява находки, подбрани от книгата на *National Geographic: Lost Cities, Ancient Tombs: 100 Discoveries That Changed the World*.

СТАТИИ

100 чудеса на археологията

През последните два века познанията ни за човешката история са се увеличили драстично благодарение на археологически разкопки. Вижте находките, променили представите ни за историята на нашите предци, подбрани от книгата на *NG: Lost Cities, Ancient Tombs: 100 Discoveries That Changed the World*.

ВЪВЕДЕНИЕ: АНДРЕУ ЛОУЛЪР
..... стр. 28

Уроци от едно пътешествие

По средата на своя „Полох извън рая“ – 39 000-километрова обиколка около света, един писател осъзнава силата на запомнянето. Дотук той пътува почти 9 години, опитвайки се да разбере какво може да се научи от нашия френетичен свят, ако го преживяваме стъпка по стъпка.

ТЕКСТ: ПОЛ САЛОПЕК
СНИМКИ: ДЖОН СТЕНМАЙЪР
..... стр. 64

Спасяване на шимпанзета

В едно убежище в Централна Африка травмирани шимпанзета са пример за кураж за своите спасители. Докато помагат на шимпанзетата да се възстановят, хората установяват, че животните им помагат в замяна, показвайки им как да бъдат силни пред лицето на трудностите.

ТЕКСТ: ПОЛ СТАЙН
СНИМКИ: БРЕНТ СЪРТЪН
..... стр. 84

КРАСИМИР ДРУМЕВ

Историята като пропаганда

Днешните наши пенсионери несъмнено добре си спомнят, че историята, която изучавахме в гимназията, пък и в началните класове, си беше чиста проба идеология. Фактите бяха внимателно пресявани, но не те бяха водещи, а тяхната интерпретация. Тя трябваше да обслужва политическите интереси на авторитарния режим. Още повече, че това бяха години на постоянен недостиг дори на стоки, както им казвахме, от първа необходимост. Дефицитът трябваше да бъде заместен от патриотични пориви и обещания за велико бъдеще. Тук исторически писания, филми и пиеси трябваше да играят важна роля за напомпване на национално самочувствие. И ето че мераклията за царската корона Ивайло беше обявен за водач на първото в света антифеодално въстание, а пък първо в света антифашистко въстание се оказаха събитията от 1923 г. Разбира се, кървавият атентат в църквата „Света Неделя“ беше обявен за героичен, а жертвите му – за народни врагове.

Историята като пропаганда. Как това се прави научавахме, разбира се, от съветските колеги. И до днес пазя луксозна десеттомна „Мировая история“, която почти не става за четене, защото идеологическите постулати и коментари в нея са засенчили събитията и обществените процеси. А онези истински учени, които търсеха и намираха истината, макар и представена доста плахо, бяха обявявани за буржоазни и трудно или почти невъзможно бе да продължат да работят.

И все пак от онова време изминаха доста години и дори десетилетия и е любопитно да погледнем ситуацията днес. Промяната е огромна, сякаш живеем в друг свят. Историците имат пълна свобода да търсят, да анализират и коментират и все пак... При все това написаното от някои от тях, дори национално известни, носи доста силен отпечатък на идеологическо предубеждение. Толкова силно е при едно или друго академично име, та като чета текста, вече знам кой е авторът, без да съм видял името му. В този смисъл продължаваме да имаме леви и десни историци.

Не искам да съдя никого, всеки има право на пристрастия, но свободата, на която днес науката се радва, има и друго име. А то е Отговорност.

Д-р Фаучи: Живот и дейност

NATIONAL GEOGRAPHIC ИНТЕРВЮИРА АНТЪНИ ФАУЧИ ОТНОСНО НЕГОВАТА ЛИЧНА ИСТОРИЯ, КАРИЕРА И РОЛЯ В ЗДРАВНИТЕ КРИЗИ ОТ ХИВ/СПИН ДО КОВИД-19.

В РЕЗУЛТАТ СЕ ПОЯВИ КНИГА (ПРЕДСТАВЯМЕ ВИ ИЗВАДКИ), ПРИХОДИТЕ ОТ КОЯТО ЩЕ ОТИДАТ ЗА ОПАЗВАНЕ НА ПРИРОДАТА, И ДОКУМЕНТАЛЕН ФИЛМ.

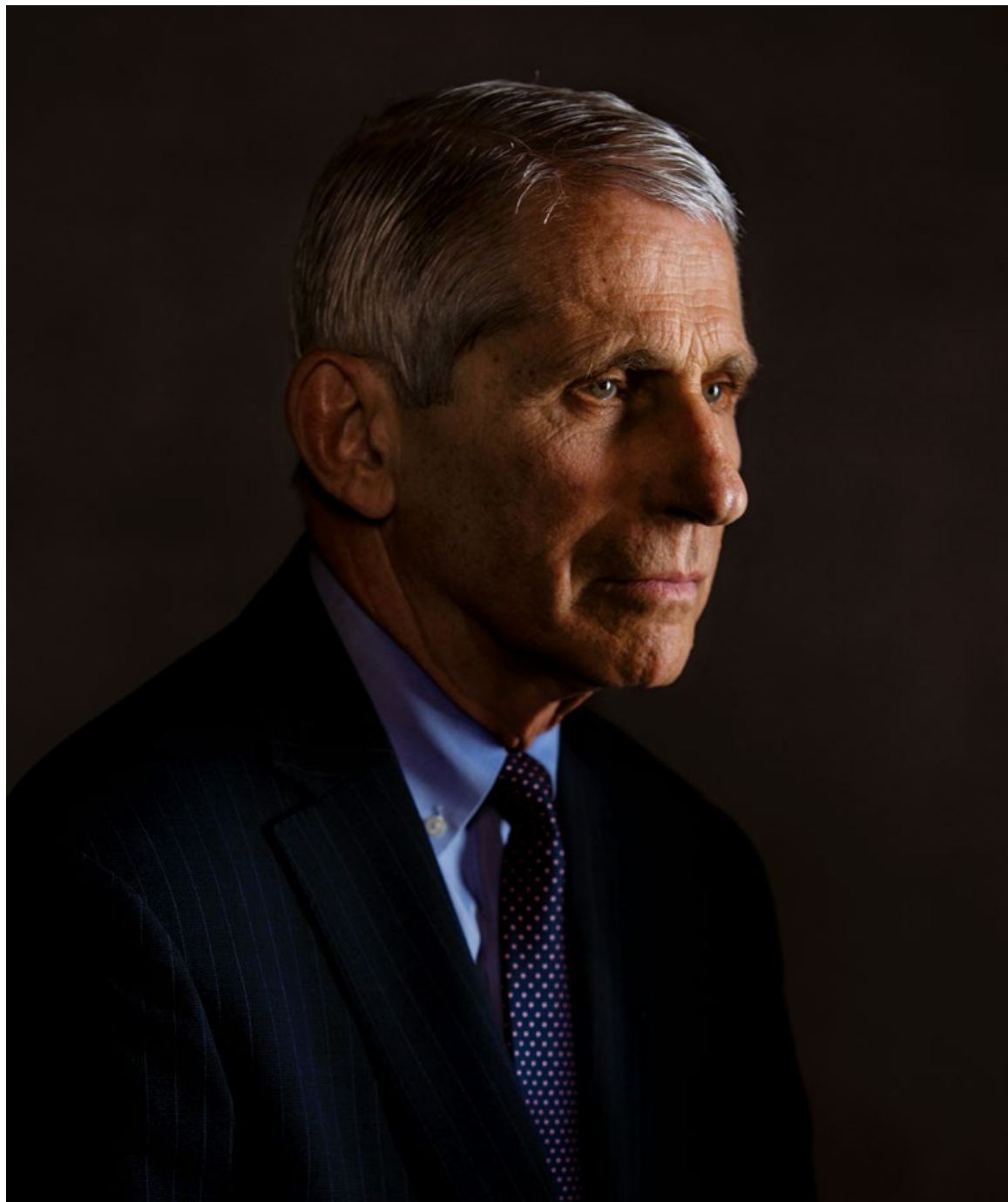
Р

Извагку от книгата на NG: *Fauci – Expect the Unexpected: Ten Lessons on Truth, Service, and the Way Forward*

РОДЕН СЪМ НА Бъдни вечер през 1940 г. Както баща ми обичаше да разказва... акушерът, който проследявал бременността на майка ми, бил на официален коктейл. Когато тя започнала да ражда, баща ми я закарал в Бруклинската болница и си спомня как докторът се появил в смокинг. Трябвало много бързо да влезе в родилната зала, затова само си измил ръцете и облякъл медицинските грехи направо върху костюма...

Антъни Фаучи бил почти на пет през 1945 г., когато САЩ пуснали атомните бомби над Хиросима и Нагасаки, нанасяйки катастрофални щети и ускорявайки капитулацията на Япония.

Моментът, в който видях майка ми да чете *New York Daily News* с голяма снимка от опустошението в Хиросима на първа страница, беше

много важен в живота ми. Като дете съм си играл на война, в която добрите бяха американци, а лошите – японци, и когато видях разрушенията в Япония, си помислих: еха, леле, страхотно.

Само че у майка ми забелязах нещо, което първоначално ме озадачи... Много десетилетия по-късно още си спомням сцената във всекидневната на апартамента ни в Бруклин. Веднага си представям майка ми, седнала на дивана и загледана във вестника, и как аз надничам над

коляното ѝ. Беше много тъжна. Това беше преломен момент – разбирането, че можеш да изпитваш емпатия към хора, които са много различни от теб, дори към хора, които официално са ти врагове.

Живеехме над аптеката на баща ми. С колелото разнасях лекарства из квартала, а сестра ми помагаше зад тезгяха. Имах велосипед „Шуин“ с кошница отпред и го правех заради бакшишите. Въртиш педалите по улиците, паркираш

колелото, почукваш, подаваш пакета и ти дават 25 цента бакшиш. Това си беше много!

Можеше да срещнеш различни хора и започнах да разбирам какво е болестта – разбираш, че са болни, само от това как изглеждат. Така за първи път се сблъсках с болестите и медицината. А като помагах в магазина, научих повече за семейството като единица – тъй като всички работехме заедно.

Фаучи прекарал ранното си детство в Бенсънхърст, Бруклин, Ню Йорк – квартал, който описва като „99,9% италиано-американски“. Неговите баби и дядовци и по двете линии били емигрирали от Италия през 0-в Елис, после се претестили от долната част на Ийст Сайд в Манхатън, за да отгледат селействата си в Бруклин, където родителите на Фаучи се запознали и оженили.

През лятото, когато прозорците бяха отворени, миризмите проникваха навсякъде – най-вече от зомбонето на домаген сос и наденички. Беше нещо, което просто става част от теб. Когато и да се случи да усетя нещо подобно, толкова десетилетия по-късно, веднага се пренасям назад във времето. Озовавам се на ъгъла на 79-а улица и булевард „Ню Утрехт“ и няма отърване. Имаше някакво чувство за свобода – свеж въздух, слънце и да си навън по улиците на Бруклин. Беше най-сигурното място на света – заради всичките магазинери, които седяха отпред на малките си столчета и наблюдаваха минаващите деца. Никой не си и помисляше да тормози въпросните деца, тъй като целият квартал беше нещо като охранителен отряд. През цялото време се чувствах в пълна безопасност. Имах изключително щастливо детство.

Фаучи посещавал престижната гимназия „Реджис“ в Манхатън и после продължил в изцяло мъжкия „Колеж на Светия кръст“ в Устър, Масачузетс. По това време вече бил наясно, че ще стане лекар.

Всяко лято в колежа работех в строителството като помощник-зидар – носих цимент, носих тухли, чистиши. Вече знаех, че искам да следвам в медицинското училище на „Корнел“ и по чиста случайност ме пратиха да работя на строежа на неговата библиотека „Самуел Дж. Уд“, точно на булевард „Йорк“ и Източната 69-а улица в Ню Йорк. Един ден реших да събера кураж и да вляза.

Когато другите строители седнаха на стената, за да обявват и да подсвиркат по минаващите медицински сестри, аз се качих по стълбите и пристъпних вътре. Погледнах в залата и си спомням как си казах: Леле, това е невероятно. Внезапно човекът от охраната, който стоеше до вратата – едър мъжага, – се приближи и каза: „Мога ли да ти помогна, синко?“. Синко. Нарече ме „синко“.

„Ами, само разглеждам“ – отговорих аз. А той: „Целите ти обувки са в бетон. Защо просто не си тръгнеш?“ Погледнах го леко възмутен. „Някой ден ще бъда студент в това медицинско училище“ – рекох му. Изгледа ме сериозно. „Да, синко. Някой ден ще стана началник на нюйоркската полиция.“

Само че година по-късно вече бях студент там.

Когато си лекар, е също толкова важно да познаваш човешката природа, колкото и човешката физиология. Най-важното нещо при грижите за пациента е наистина да те е грижа за него. Трябва да те е грижа за него като личност – не като част от статистиката, не като някой, който ще ти плати сметките, не като един от многото.

Нека ви дам един личен пример за грастичните развития и промени, които се случват напълно извън контрола ти и които могат много силно да повлияят на посоката на твоята кариера и целия ти живот.

През 1968 г. завърших обучението си като интернист в Медицинския център „Нюйоркска болница – Корнел“. През същата тази година видни медици, публични фигури... изказваха мнения и дори свидетелстваха пред Конгреса на САЩ, че с въвеждането на антибиотиците, ваксините и общественото здравеопазване войната срещу инфекциозните заболявания вече е спечелена и че трябва да насочим усилията си в други области на медицинската наука и общественото здраве.

По ирония на съдбата аз тъкмо щях да започвам като стипендиант не по друго, ами по заразни болести в Националните институти по здравеопазване (НИЗ). Спомням си как си мислех, докато шофирах от Ню Йорк към НИЗ в Бетезда, Мериленд, а в главата ми кълтяха думите на учените глави, че меко казано се чувствам разколебан относно избора си на кариера. Дали не поемах към изчезваща подспециалност? Все едно бях тръгнал към Маями да ставам учител по ски.

За щастие на моята кариера, но за голямо нещастие на света дори главните здравни инспектори грешат. Всъщност 13 години по-късно, през 1981 г., вече се вихреше епидемия от СПИН, която преобрази професионалния ми път, а може би и целия ми живот.

Във всеки един миг трябва да си готов да навлезеш в непознати земи, да очакваш неочакваното и – когато е възможно – да сграбчиш всяка възможност.

През 1981 г. Фаучи работел като един от водещите специалисти по имунология и автоимулни заболявания в Националните институти по здравеопазване, когато в ползрението му попаднало неизвестно

инфекциозно заболяване. Научната периодика *Morbidity and Mortality Weekly Report* (MMWR), издавана от Центъра за контрол и превенция на заболяванията, съобщила, че петима хомосексуални мъже от Лос Анджелис без видими допълнителни заболявания са развили много рядък вид пневмония, наречена пневмоцистна пневмония.

Съобщението ми попадна в един горещ летен ден през първата седмица на юни, докато седях в малкия си кабинет на 11-ия етаж на Клиничния център на НИЗ. Бях изучавал лекарства, които попускат имунната система, и имахме случаи на пневмоцистоза. Затова си казах: „Тук става нещо странно“, и го пяхнах в чекмеджето на бюрото.

Месец по-късно, на 5 юли 1981 г., ми попадна друг брой на *MMWR*. Този път бяха 26 мъже. И удивително, всичките хомосексуални. Не само от Лос Анджелис, ами и от Сан Франсиско и Ню Йорк, които имаха не само пневмоцистна пневмония, ами и сарком на Капоши: раков тумор, който се наблюдава при хора с драстично увредена имунна система.

Спомням си как го погледнах и си казах: Господи, това е съвсем ново инфекциозно заболяване. Направо настърхнах. Нямах представа какво причинява инфекцията, но знаех, че разрушава имунната система. Като лекар и учен специалист по заразни болести и имунология, ако би имало болест специално като за мен, щеше да е точно това.

Тогавя взех решение напълно да променя посоката на моите изследвания. Имах изключително успешна кариера и моите ментори – хората, които ме бяха привлекли тук преди години – ми заявиха, че съм се побъркал. Казаха ми: „Защо захвърляш обещаваща кариера, за да тръгнеш да гониш някаква измислена болест?“. Реших, че така или иначе ще го направя. Чувствах се длъжен да я обясня на света.

На нещастие се оказах прав. Тя избухна в една от най-необикновените пандемии в историята на нашата цивилизация.

След появата на СПИН очевидно започна да се шири хомофобия. Тъй като прекарвах повечето си време с болни хомосексуални мъже, разпознавах хомофобията в обществото – и като техен лекар по подраждане бях жертва на хомофобски атаки.

Не смятам, че някога съм таял някаква хомофобия или дори намек за нея. Според мен се дължи на родителите ми и тяхната толерантност към другите. Емпатията беше важна част от израстването ми в моето семейство – която допълнително укрепна и беше затвърдена от образованието ми, от йезуитската подготовка в гимназията и в колежа.

Винаги съм изпитвал емпатия към хора, към които се отнасят несправедливо, и съм смятал за оскърбителни предразсъдъците към хора, чиято сексуална ориентация не зависи от тях. Те

От горе надолу: Снимка от 40-те години показва младия Антъни Фаучи с родителите му Юджиния и Стивън и сестра му Дениз; снимка от 1984 г. показва Фаучи на работа в Националния институт по алергиите и заразните болести.

просто са такива. Именно тази несправедливост определя отношението ми към хомофобията – преди и сега. Гневях се, като виждах хора с подобна нагласа. Тя ме превърна в защитник на правото на човек да бъде какъвто е.

Оптимистичният ми възглед е, че ще има лоши актьори, но и по-добри ангели. Според мен обаче има повече добри ангели, отколкото лоши актьори.

Всъщност се страхувам от много малко неща. Най-много обаче се тревожа, че няма да ми се удаде да завърша нещата, които съм започнал преди десетилетия, и да добавя финалните щрихи. Бих искал да видя как най-голямото здравно предизвикателство в професионалната ми кариера – ХИВ – приключва като епидемиологична пандемия. Всички си мислеха... че ще можем да лекуваме или изкореним СПИН. А това се оказа много трудно и дори може би невъзможно. Не смятам, че някога ще изкореним ХИВ – всъщност знам, че няма, но си мисля, че

можем постепенно да го елиминираме по целия свят. Първо в страните, които имат повече ресурси, например в развиващите се страни, но накрая и в Субсахарска Африка... Страх ме е, че може би няма да го доживея. Но се надявам да го видя. И според мен ще успея.

Заради работата си в НИЗ Фаучи бил уникално подготвен за пандемията от коронавируса: вече бил работил по лечението и превенцията на вируса Zika, еболата, антракса, пандемичния грип, ХИВ, туберкулозата и т.н. Но той много ясно съзнава колко е къса обществената палат. Твърдят, че се учи от грешките си, но как могат да гарантират, че наистина е така?

Според мен, колкото повече се отдалечаваме от някое наистина определящо събитие, неговото въздействие все повече отслабва. Баща ми бил на осем през 1918 г., по време на пандемията от испански грип. Сигурен съм, че ужасите на тази година и половината са му повлияли през неговото юношество и после през младежките му години. После вероятно споменът започнал да избледнява, но никога не го забравил.

За хората като мен, които само са го прочели като някаква далечна история в учебника, въздействието не е същото като наистина да си бил там или да си бил много близък с човек, който го е преживял...

Втората световна война приключи, когато бях на пет. Хората, които се прибраха от нея, и всичко преживяно от тях никога няма да може да бъде обяснено на други хора 40 години по-късно: Как така си бил някъде, където сте превземали остров и 10 000 от твоите приятели са били убити?

Не смятам, че невъзможността да разбереш е някакъв недостатък. Просто така е в живота. Ако нямаш пряка връзка с нещо, то не ти е много важно. Епидемията от Ковид-19 не прилича на нищо, случило се през последните 102 години. Да не забравяме, че не бяхме толкова подготвени, колкото си мислехме – и колкото трябваше да бъдем. Затова нека стигнем до това да можем да кажем: „Никога повече. Никога няма да позволим да се случи отново“. Боя се, че когато се измъкнем от това, ще минат пет или десет години и хората или ще забравят, или вече няма да ги е грижа как епидемията напълно парализирала света. Просто ще забравят.

И го казвам с нотка на отчаяние: винаги сме били наясно с неравенството в здравеопазването. Наясно сме, че афроамериканците и испаноезичните са изтеглили късата клечка, когато опре до болести. И сега несъразмерно големият товар, който носят с Ковид-19, ни боде очите.

Нека си обещаем, че през следващите три или четири десетилетия ще направим нещо по въпроса. Нещо голямо. След пет години обаче ще се появи някакъв друг проблем и ще забравим за Ковид-19.

Работил съм със седем президенти по време на 11 мандата. От самото начало разбрах, че си обречен да се провалиш, ако те е страх да не си загубиш мястото, ако те е страх да кажеш нещо, от което на някого ще му стане неприятно. Никои не иска да ядосва президента на САЩ.

По време на администрацията на Тръмп се случваше от време на време да кажа нещо, което да не им хареса, и после седмица-две не ме пускаха по телевизията. Аз обаче винаги се връщах. Не исках да го изгубя. Не исках да изгубя възможността пряко да се обръщам към американската общественост.

С Доналд Тръмп, общо взето, се харесвахме. Но неведнџж се е случвало да влизаме на пресконференция и да се налага да коригирам нещо, което той е казал. Което беше изненадващо окей, докато нещата не станаха малко по-напрегнати. Въпреки това, когато два дни по-късно се виждахме в Овалния кабинет, пак си бяхме дружки. Не смятам, че изпитваше съзнателно и злонамерено пренебрежение към науката. Според мен просто му се струваше маловажна. Дори не става дума за пренебрежение, по-скоро за равнодушие...

Моето убеждение беше, че съм длъжен да направя всичко по силите си, за да ни измъкна от епидемията. Затова нямаше как да подам оставка. Единственото, което можах да направя, беше да поема риска и на момента да се конфронтирам с него. Сметнах, че единственият начин да съхраним научната почтеност е да говоря.

Беше ясно, че моето послание към американската общественост беше обратното на неговото, поради което той остави подчинените си да се опитват да подкопаят авторитета ми. От друга страна, според мен се разкъсваше от факта, че дълбоко в себе си знаеше, че говоря истината. Харесваше ме, но това, което казвах, беше неприемливо за него.

Едно от нещата, които продължават да ме смайват, е отказът на някои хора в тази страна да приемат, че Ковид-19 е проблем. Има някои, според които става дума за измама, за нещо измислено по една или друга причина, а фактите са пред очите им. За мен това означава, че в тази страна има някакви фундаментални проблеми, които трябва да бъдат идентифицирани и лекувани. Знам, че хората на това мнение ме гледат и смятат, че съм луд. Много съжалявам, но шам да ви казвам нещо. Лудост е да мислиш, че това не е истина.

Надявам се, ако историците погледнат какво съм направил в живота си, да видят един живот, посветен на положителното въздействие върху обществото. А съм постигнал определени успехи в тази област. Може би някой след много, много години ще обърне поглед назад, че прочете и ще си каже: хей, този тип е бил доста добър. □

ВЕСТИ
ОТ ПРЕДНАТА ЛИНИЯ
НА НАУКАТА
И НОВИТЕ ИДЕИ

Раждането на изкуството
Открито в Пещерата на еднорога в Германия, това 5,5-сантиметрово парче еленска кост с връзани коси линии на 50 000 години навежда на мисълта, че неандерталците са били способни на творчески изяви. Може би находката илюстрира началото на абстрактното мислене. —АНДРЮ КЪРИ

ПАЛЕОАНТРОПОЛОГИЯ

ДРАКОНОВИЯТ ЧОВЕК

ОТКРИТ ЧЕРЕП НА ПОВЕЧЕ ОТ 146 000 ГОДИНИ
МОЖЕ БИ ПРИНАДЛЕЖИ НА НОВ ЧОВЕШКИ ВИД

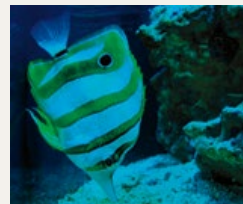
БЛИЗО 90 ГОДИНИ след като бил скрит на дъното на изоставен кладенец, удивително запазен череп отново се появява на бял свят. Находката може би представлява нов човешки вид – *Homo longi*, известен още като драконовия човек (на реконструкцията горе). На най-малко 146 000 години, черепът демонстрира смесица от древни и модерни черти, които показват, че е близък наш родственик – и още по-близък до неандерталците според някои изследователи. „Държал съм много други човешки черепи и вкаменелости, но никога нещо подобно“ – казва палеонтологът Сиджун Ни от Китайската академия на науките. Находката поражда спорове, като някои специалисти смятат, че може би е генисовец – загадъчна родствена на неандерталците група, представена от рядки вкаменелости. —МАЯ УЕЙ-ХААС

ЗАТОПЛЯНЕ НА ОКЕАНИТЕ

По-дълбоко = по-малко цвят

Със затоплянето на морето някои риби се спускат към по-хладни води и може би виждат по-малко цветове – това показват някои скорошни модели. Снимките долу симулират какво би виждал един медноивчест хетодонт на дълбочини с разлика 20 м. По-слабото възприемане на цветовете може да изложи на риск жизненоважната способност на рибата да разпознава околните – кой е плячка, хищник или потенциален партньор.

—ХИКС УОГАН

ЖИВОТНИ В КОСМОСА

ОТ ТЕЙЛЪР МАДЖАКОМО И АЛЕГЗАНДЪР СТЕГМАЙЪР

Две съветски азиатски костенурки вече били летели около Луната до момента, в който Нийл Армстронг стъпил на нея през 1969 г. Десетки животни, включително насекоми, са пътували в Космоса преди хората. През 40-те години учените започнали да изследват границите на нашата атмосфера. Искали да разберат дали хората могат да оцелеят

в безтегловност и по време на пътуването с ракета, за да стигнат там – и когато го направели, щели ли да могат да управляват космически кораб. Тези изследвания вече не включват кучета космонавти (горе), но мишки, плодови мушици и дори медузи продължават да разширяват знанията ни за биологията в Космоса и на Земята.

ЛАБОРАТОРИЯ ЗА МИКРОГРАВИТАЦИЯ

Първоначално животните често били изстрелвани сами или на малки групи, като някои дори извършвали множество пътешествия. Днес генетичното секвениране и нашите знания за живота на животните на Земята ни информират кои създания са най-добре пригодени за изследователска мисия.

ТИП ЖИВОТНО

 примат	 гризач
 куче	 земноводно
 котка	 членестоног
 влечуго	 друго

— Загинало по време на мисия
— Завърнало се живо

ПОКАЗАН Е ВСЕКИ ИЗВЕСТЕН ПРИМАТ, КУЧЕ, КОТКА И КОСТЕНУРКА, ИЗПРАТЕНИ В КОСМОСА; ДРУГИ ЖИВОТНИ ПРЕДСТАВЛЯВАТ МНОЖЕСТВО ОТ ВИДА СИ, ПОКАЗАНИ ЕДНОКРАТНО НА МИСИЯ. ИЛЮСТРАЦИИТЕ НЕ СА В МАЩАБ.

ИЗРАЕЛ ▶ 1 МИСИЯ (2019 г.)

Израелски апарат, съдържащ бавноходки, се разбил на Луната по време на опит за кацане през 2019 г.

ИРАН ▶ 3 МИСИИ (2010–2013 г.)

Неотдавна, през 2013 г., Иран изпрати маймуни в Космоса като стъпка към разработването на човешка програма за космически полети.

Фаргам (2013 г.)

Пишгам (2013 г.)

КИТАЙ ▶ 9 МИСИИ (1964–2018 г.)

Изследванията върху животни в Китай започнали в средата на 60-те години; усилията отслабнали, след като Културната революция приключила десетилетие по-късно. Има ограничена публична информация за космическата програма, тъй като тя била възобновена в началото на XXI в.

Сяо Бао (1966 г.)

Шан Шан (1966 г.)

ФРАНЦИЯ ▶ 6 МИСИИ (1961–1967 г.)

Преди да бъде създадена Европейската космическа агенция (ЕКА) през 1975 г., Франция изследвала самостоятелно космическите пътувания и обучила 14 котки за полети в Космоса. Само една извършила успешно кръгов полет през 1963 г.

Ектор (1961 г.)

Мартин (1967 г.)

Пьерет (1967 г.)

Фелисет (1963 г.)
Първата и единствена котка в Космоса

СССР/РУСИЯ
69 МИСИИ (1951–2014 г.)

Животните в застъпващите се кръгове представляват общи мисии.

СССР/Русия са изстрелвали най-голям брой животински мисии в Космоса след САЩ. Кучетата били сред първите фаворити, тъй като се смятало, че понасят по-дълги периоди на неактивност, отколкото други животни. От 1975 до 1996 г. правителството позволило на НАСА да проведе експерименти на борда на сателитните им мисии „Бион“.

сензор за радиация
сателитен предавател

кабина

Дежик и Циган (1951 г.)

ЗИБ (1951 г.)

КУЧЕШКАТА КОЛИБКА НА ЛАЙКА (1957 г.)

Лайка била първото животно, летяло в орбита около Земята. Тя станала съветска космическа героиня, но смъртта ѝ скоро след изстрелването породила международен дебат относно отношението към животните.

Абрек и Бион (1983 г.)

Верни и Горди (1985 г.)

Отважната (1958 г.)
Извършила седем полета, повече от всяко друго куче

Марфуша (1959 г.)

Белка и Стрелка (1960 г.)
Първите кучета, оцелели в околоземна орбита

Ероша и Дръома (1987 г.)

пльх (1960 г.)

Жаконя и Забияка (1989 г.)

марско свинче (1960 г.)

Лапик и Мултик (1996 г.)

Ветерок и Угольок (1966 г.)
Прекрали 22 дни в орбита

Азиатски костенурки
През 1976 г. две костенурки поставили рекорд за най-дълго време в Космоса – 90,5 дни.

Бавноходки

Тези държеливи микроскопични същества оцелели при излизане в Космоса извън защитната капсула.

рак (2013 г.)

малко на японски пъдпъдък (1990 г.)

дебелопръст гекон (2014 г.)

обикновена ноктеста жаба (2001 г.)

ДАННИТЕ СЕ ОСНОВАВАТ НА НАЙ-НАДЕЖДНАТА ПУБЛИЧНО ИЗНЕСЕНА ИНФОРМАЦИЯ ЗА ЖИВОТНИ, ДОСТИГНАЛИ ВИСОЧИНА НАД 100 КМ НАД ЗЕМЯТА. ПОРАДИ СПОРАДИЧНИТЕ ЗАПИСИ ДАННИТЕ НЕ СА ПЪЛНИ. ВРЪЗКАТА С ДЪРЖАВИТЕ Е ПРАВЕНА ВЪЗ ОСНОВА НА ФИНАНСИРАНЕТО И МЯСТОТО НА ИЗСТРЕЛВАНЕ И ВКЛЮЧВА ИЗВЕСТНИТЕ МИСИИ НА ЕКА.

ТЕЙЛЪР МАДЖАКОМО, NGM; АЛЕГЗАНДЪР СТЕГМАЙЪР
ИЗТОЧНИЦИ: НАСА; МЕЖДУНАРОДНИ СТАНДАРТИ ЗА ОБРАБОТКА НА КОСМИЧЕСКИ НАУЧНИ ДАННИ; ЈАХА; ЕКА; ИНСТИТУТ ПО БИОМЕДИЦИНСКИ ПРОБЛЕМИ КЪМ РУСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ; УНИВЕРСИТЕТ В ЦУКУБА; ОЛЕСЯ ТУРКИНА, СЪВЕТСКИ КОСМИЧЕСКИ КУЧЕТА; ЖИЛ КЛЕМАН, „ОСНОВИ НА КОСМИЧЕСКАТА БИОЛОГИЯ“

Плодови мушци от САЩ били първите животни, които достигнали Космоса през 1947 г. Оттогава насам НАСА е подкрепила изследванията на над 30 вида. В началото били използвани примати; днес гризачите са по-обичайни. САЩ и други често сключват договори с частни компании като *SpaceX*, за да превозват животни до Международната космическа станция (МКС).

плодова мушца (1947 г.)

Албърт II (1949 г.)

Албърт IV (1949 г.)

Горго (1958 г.)

Ейбъл и Бейкър (1959 г.)
Първите примати – макак резус и саймир, посетили Космоса и върнали се в безопасност

Инос (1961 г.)
Първото и единствено шимпанзе, достигнало земна орбита

Скатбек (1961 г.)

Бони (1969 г.)

КРЕСЛОТО НА ХАМ (1961 г.)

За да изследват как функционира при микрогравитация, Хам, първото шимпанзе в Космоса, било обучено да дърпа лостове, за да получи храна. Той преживял 6 минути безтегловност по време на пътешествието си през 1961 г.

ушата медуза (1991 г.)

гъсеница на пеперудата тютюнев рог (1995 г.)

източноазиатски тритон (1994 г.)

кръгъл червей (1996 г.)

риба жаба (1998 г.)

градински паук (2003 г.)

Иваша и Крош (1992 г.)

филтър за газове

храна и вода

Вентилатори

МЕСТООБИТАНИЕТО НА ГРИЗАЧИТЕ НА МКС (от 2014 г. до днес)

Дизайнът на клетките им останал почти непроменен за около десетилетие. Това позволява на учените да сравняват изследвания, правени с години разстояние едно от друго.

пеперуда монарх (2009 г.)

шаран (1992 г.)

паразитна оса (2018 г.)

сепиолида (2021 г.)

Изследователска етикета

В ранните години процентът на оцелелите животни варираше. Сега космическите агенции вземат предвид болката и страданията на животните.

питейна вода

тестов панел за представяне

сензор за кръвно налягане

ЯПОНИЯ

5 МИСИИ (от 1992 г. до днес)

Японски червенокоремни тритони снесли яйца по време на първата животинска изследователска мисия, изстреляна от архипелага, през 1995 г.

ПИЩНО ПОГРЕБЕНИЕ БЕЛЕЖИ КРАЯ НА ЕДНА ЕПОХА

ТЕКСТ: ЕРИН БЛЕЙКМОР

ПРЕЗ 1939 г. земевладелката Едит Прити била любопитна какво се крие под странните могили в нейния имот в Съфълк, Англия. Поредица разкопки разкрили на мястото, известно като Сътън Ху, англосаксонско погребение отпреди 1400 години, което включвало цял 24-метров кораб, както и смайващо пищно скъровище от гробни дарове.

Богатото съдържание, изработено от скъпоценни материали и с връзки с далечни земи, променило представите на историците за ранносредновековна Британия. „По-рано разказите в староанглийските епически поеми били възприемани по-скоро като измислици“ – казва уредничката Сю Брюнинг, която отговаря за вече легендарните предмети в Британския музей.

Но според новите данни, публикувани от изследователката Ема Браунли, практиката на богатите гробни дарове вече била започнала да отмира по времето на погребението при Сътън Ху. Английските гробове от VI до VIII в. били по-малобройни и по-скромни. Защо?

Има различни теории за отказа от пищни погребения – от възхода на християнството до все по-активната търговия в Европа. Но без категорични данни на учените им е трудно да определят как точно тези традиции се вместили в по-мащабните обществени промени. При все това гробовете са „сред малкото археологически останки, които са поставени в земята целенасочено – казва Браунли. □

В началото на VII в. необикновен шлем бил погребан заедно с англосаксонския си собственик – елитен воин или може би дори крал – край Сътън Ху. Разкопките в Съфълк, Англия, през 1939 г. разкрили дървен кораб и пищни гробни дарове и променили представите на историците за ранносредновековна Британия.

ПЪТЕШЕСТВИЕТО
„ПОХОД ИЗВЪН РАЯ“

Да крачиш с цел през нашия свят

ТЕКСТ: СЮЗАН ГОЛДБЪРГ СНИМКА: ДЖОН СТЕНМАЙЪР

ПОЛ САЛОПЕК почти е преполовил най-невероятното пътешествие, което можем да си представим: 39 000-километрова обиколка около света, вървейки по стъпките на гребните ни предшественици, които напуснали Африка, до върха на Южна Америка. Дотук той пътува почти 9 години, опитвайки се да разбере какво може да се научи от нашия френетичен свят, ако го преживяваме стъпка по стъпка.

„Целта ми беше проста – обяснява в този брой звуковият носител на наградата „Пулицър“. – Да натисна спирачката на живота си, да забавя мисленето си, работата, часовете. За съжаление светът имаше други планове. Апокалиптични климатични кризи. Масови изчезвания на видове. Насилствени човешки миграции. Популистки бунтове. Смъртоносен коронавирус.“ А по-рано тази година, на всичко отгоре, той влязъл в Мианмар – и попаднал на преврат.

Още от началото Националното географско дружество е основният спонсор на това, което Пол нарече „Поход извън рая“. Есето от този брой е десетото, което това списание публикува по време на пътешествието, заедно със стотиците му репортажи за *NationalGeographic.com*.

Пол обрисова ежедневни сцени във вълнуващи детайли. На една спирка на камиони в Джибути, където сомалийци му предложили червен чай, „аз със сигурност бях най-привилегированият пътник на 1500 км около върста – спомня си той. – И въпреки това тези мъже, които бяха оставили свои другари мъртви от жажда в пустинята, ми сипваха захар, сякаш аз бях гладуващият“. Той пише и за бежанци – бежанци

навсякъде, от всякакъв националности, армия на прогонените. На всяка крачка среща сирийци – което не е изненадващо, предвид факта, че около 6,6 млн. са избягали от разкъсаната си от война държава. Нагърнах в бежанската криза, кратко, но не забравимо, когато се срещнах с Пол по време на пътешествието му през 2014 г. В Шанлъурфа, Южна Турция, разстроени сирийци ни разказаха за копнежа по родината си и за убедеността си, че повече никога няма да я видят.

Често в компанията на нашия фотограф Джон Стенмайър, Пол Салопек документира планетата така, както никой друг журналист не го е правил. Горди сме да публикуваме работата му и да споделим прозренията му за това как да преминем през бурните води на неспокойния ни век.

Благодаря ви, че четете *National Geographic*. □

Какво направил Пол Салопек, след като изминал 25 км в пустинята Къзълкум в Узбекистан – един от най-трудните преходи от пътешествието „Поход извън рая“ до този момент? Пригответе вечеря от слама за своето магаре Мишка.

A photograph of several terracotta warriors from the Qin Dynasty, displayed in a museum. The warriors are made of dark, weathered terracotta and are wearing detailed armor with visible rivets and straps. They are arranged in a line, with some standing and some lying down. The background is a plain, light-colored wall.

През последните два века познанията ни
за **ЧОВЕШКАТА ИСТОРИЯ** са се увеличили
грастично, тъй като археологически
РАЗКОПКИ на шест континента —
погпомогнати от нови технологии —
са ни разкрили **ИСТОРИИТЕ**
на **НАШИТЕ ПРЕДЦИ**

100 ЧУДЕСА НА

Глинените воини,
210 г. пр.Хр.

Погребани, за да придружават първия китайски император в отвъдното, статуите на войници и прислужници в естествен ръст били открити от земеделци през 1974 г. Оттогава насетне археолозите са открили около 8000 воини, както и коне, колесници, акробати и музиканти.

О. ЛУИС МАЦАТЕНТА

АРХЕОЛОГИЯТА

Ангкор Ват, 802–1431 г.

В разцвета си през XIII в. столицата на Кхмерската империя била най-обширният град на света. Докато археолозите търсят улики за падението на града, храмовият комплекс в Камбоджа продължава да е тачено религиозно светилище.

КИКЕ КАЛВО

ИМАНИЯРСТВОТО ДАТИРА ОЩЕ ОТ ВРЕМЕТО НА ПЪРВИЯ ОГРАБЕН ГРОБ.

СТРЕМЕЖЪТ ДА ОТКРИЯТ ПОГРЕБАНО СЪКРОВИЩЕ е обсебвал безброй изследователи – малцина е направил богати, а други е тласнал към рѣба на лудостта.

„Има хора, които прекарват почти целия си живот в търсене на *кануз* – скрити съкровища, – написала британската пътешественичка Мери Илайза Роджърс в средата на XIX в. – Някои от тях се вманиачават, изоставят семействата си и макар често да са толкова бедни, че просят от врата на врата и от село на село, си въобразяват, че са богати.“

Не всички търсачи на съкровища, които Роджърс срещнала, били отчаяни банджити. Освен това се запознала със *сахири*, което може да се преведе приблизително като некроманти, „за които се смята, че притежават силата да виждат предмети, скрити под земята“. Тези уважавани ясновидци, често ясновидки, изпадали в транс, който според Роджърс им позволявал да опишат в най-древни детайли скривалищата на ценни предмети.

Археологията превърнала „скритите под земята предмети“ от обикновени съкровища в мозъц инструмент, който ни позволява да надникнем в далечното минало.

Първоначално проходащата наука, зародила се по времето на Роджърс, не се отличавала особено от традиционното иманярство, а европейските колониалисти

Последните мигове на Помпей и Херкулан, 79 г. сл.Хр.

Докато обикалят Помпей през 1981 г., група туристи разглеждат жертвите на вулканичното изригване на Везувий, което погребало двата богати римски града. „Внезапно се сблъскваме с човешки същества от дълбините на миналото точно в момента на смъртта им – написал археологът Амедео Маюри, който ръководил разкопките на Помпей от 1924 до 1961 г. – Някои демонстрират яростна съпротива срещу сполетялата ги съдба; други са се отпуснали спокойно, сякаш спят.“

ДЕЙВИД ХАЙЗЪР

се надпреварвали да пълнят витрините си с древни статуи и украшения от далечни земи. Освен това обаче новата дисциплина поставила началото на безпрецедентна епоха на открития, която революционизирала нашето разбиране за богатото многообразие на вида ни, както и за общата ни човешка природа.

И ако това ви се струва прекалено, представете си свят без археология. Няма го лукса на Помпей. Нито пък секващото дъха тракийско злато. От гъстата джунгла не се надигат маянски градове. Глинената армия на един китайски император все още почива под черната прѣст на селска нива.

Без археологията щяхме да знаем много малко за най-древните цивилизации на света. Без Розетския камък още щяхме да си

блѣскаме главите над загадъчните символи по стените на египетските гробници и храмове. Първото писмено и градско общество, което процъфтяло в Месопотамия, щеше да ни е само смътно познато от Библията. А най-голямата и най-многолюдната от тези ранни култури, съсредоточена около р. Инд на Индийския субконтинент, въобще нямаше да ни е известна.

Без систематичното изследване на археологически обекти и артефакти историята щеше да е заложничка на шепата текстове и монументални сгради, оцелели от прищевките на времето. Огромният океан на нашето минало щеше да е нахъсан единствено от самотни атоли: опърпан свитък тук, пирамида там. Два века разкопки на шест континента са дали глас на минало, което по-рано било до голяма степен непознато. Благодарение на проучените обекти и предмети нашите далечни прадеди – за съществуването на мнозина от които дори не сме подозирали – могат да ни разкажат своите истории.

ПОНЕ ОТ ВРЕМЕТО НА ПОСЛЕДНИЯ ВАВИЛОНСКИ ЦАР преди повече от 2500 години владетели и богаташи събирали антики, за да се къпят в отразената красота и слава на отминали времена. Римските императори пренесли най-малко осем египетскиobeluska през Средиземно море, за да украсят столицата си. През Ренесанса един от тези езически монументи бил издигнат насред площад „Св. Петър“.

През 1710 г. един френски аристократ платил на работници да прокапят тунел през Херкулан – съседен на Помпей град, запазил се почти непокътнат след смъртоносното изригване на Везувий през 79 г. сл.Хр. Откритите мраморни статуи породили треска за разкопаване на дребни обекти, която обхванала цяла Европа.

По времето на Мери Илайза Роджърс европейски разкопвачи вече били плъзнали по целия свят. Малцина били учени специалисти. По-често били дипломати, военни, шпиони или богати бизнесмени (освен това – с много малко изключения – били само мъже), тясно обвързани с колониалната експанзия. Използвали влиянието и властта си в чужбина, за да проучват и грабят – пишели в бележниците си и откарвали египетски мумии, асирийски статуи и гръцки фризове за своите национални музеи или частни колекции.

Превъртаме напред към 20-те години на ХХ в. Невероятните съкровища, открити в гробницата на Тутанкамон и в Царските гробници в Ур, превзели новинарските заглавия и променили развитието на изкуството, архитектурата и модата. По това време обаче образованите професионалисти вече били започнали да разбират, че най-ценното откритие от разкопките било не изробеното злато, а данните, криещи се в натрошената керамика и изхвърлените кости.

Нови методи за документирането на тънки пластове пръст предоставили новаторски начини за реконструирането на ежедневния живот. А от 50-те години на ХХ в. насетне измерването на радиоактивния разпад на органичната материя осигурило на изследователите първия надежден часовник за датиране на артефакти.

В нашия век археологията все повече се осъществява в лабораторията, а не с лопата в ръце. Новите съкровища са неща, които по-рано се смятали за маловажни – изгорени семена, човешки изпражнения, утайката на дъното на гърне. Посредством грижлив анализ тези скромни останки могат да ни разкрият с какво са се хранели хората, с кого са търгували и дори къде са израснали.

Модерните технологии са в състояние дори да датират скално изкуство, което ни позволява да вникнем в култури като тази на ранните австралийски аборигени, които не са оставили след себе си много трайни следи. А морето вече не е непреодолимото препятствие, каквото е било от незапомнени времена, тъй като водолази могат да

Националното географско гругество, посветило се на осветляването и опазването на чудесата на света, подпомогна репортажите на научнопопулярния журналист Андрю Лоуълър от Йерусалим и САЩ.
ИЛЮСТРАЦИЯ: ДЖО МАККЕНДРИ

достигнат до корабокрушения, вариращи от търговски кораб от бронзовата епоха до най-легендарната морска катастрофа на всички времена – „Титаник“.

Ако трябва да посочим най-революционния прогрес през последните десетилетия, това е възможността да извлечем генетичен материал от стари кости. Древната ДНК ни е предоставила интимни подробности относно това как нашите прадеди са си взаимодействали с неандерталците. Освен това доведе до откриването на отдавна изгубените ни братовчеди – денисовците, както и на необичайно древните хора от индонезийския остров Флорес.

ПРИ ВСЕ ТОВА ЧЕСТО ПРОТИВНОТО МИНАЛО на археологията продължава да хвърля дълга сянка. Едва през последните години политическа скорост набра движение за връщането на нечестно придобити чуждестранни артефакти от мраморите на Елгин до бенинските бронзови предмети. Векове наред американското и европейското нежелание да бъдат обучавани и назначавани местни археолози означавало, че с рухването на колониалните империи почти не оставали опитни изследователи, които да продължат работата. А тези, които се мъчат да го правят, често биват възпрепятствани от война, липса на средства и инвеститорски натиск. Един от най-големите будистки центрове в Централна Азия, Мес Айнак в Афганистан, е застрашен от грабителски, ракетни нападения и правителствени планове за рудодобив, тъй като обектът се намира върху големи медни залежи. През август мястото падна под контрола на талибаните.

Миналото е невъзобновим ресурс и всеки древен паметник, който бива ограбен или унищожен от булдозерите, представлява загуба в световен план. Днес вече е общоприето местните общности да са неизменна част от поддържането на здравето и добруването на природни екосистеми – паркове и резервати. Същото се отнася и за заветаното от нашите предци.

Разрушенията, сполетели археологически обекти в Близкия изток и Централна Азия, са още по-ужасни, тъй като бедните селяни често нямат интерес да ги пазят. Заплахите за това културно наследство включват както събарящи идоли групировки като Ал Каида и талибаните, така и продавачи и купувачи на ограбени артефакти. Мирът и просперитетът също носят рискове, когато нови строежи унищожават древни останки.

Въпреки обезсърчаващите препятствия има основания да вярваме, че е започнала нова златна ера в археологията, този път до голяма степен лишена от колониалистки атрибути и расистки предразсъдъци.

Приток на жени и местни изследователи вдъхва нов живот на науката, а археолозите вече работят в по-тясно сътрудничество със своите колеги от други дисциплини. Те картографират глобалните промени през

вековете с помощта на климатолози, контактуват си с химици, за да проследят древното разпространение на наркотици като марихуаната и опиума, а заедно с физиците търсят по-точни методи за датироване.

Междувременно нови находки демонстрират силата на археологията радикално да променя начина, по който се съотнасяме с миналото. Гьобекли тепе в Турция, най-древният известен храм в света, който е на около 12 000 години, навежда на мисълта, че всъщност желанието ни да изпълняваме общи религиозни ритуали може да ни е тласнало да уседнем и да сеем културни растения, а не обратното. Строителите на египетските пирамиди не били поробени хора, ами умели работници, които получавали прилична заплата.

Но истинската сила на археологията остава в способността ѝ да надмogne интелектуалното познание и моментните убеждения. Разкриването на отдавна погребани неща ни свързва на най-първично ниво с нашите изчезнали прадеди. В мига, когато археологът отмахне с четка прахоляка от древна монета или внимателно остърже спечената пръст от изцяло изваяното лице на оброчна статуя, огромните пропасти на времето, културата, езика и вярата могат да се стопят. Онези стъпки отпреди 3,7 млн. години, оставени през дългове ден в саваната на Танзания, са натрапчиво трогателни, сякаш ставаме свидетели на зората на собственото си сътворение.

Задачата на археолозите не е да откриват заробени скробища, а да възкресяват древни мъртвци и да ги превръщат обратно в личности, които – също като нас – са се борели и обичали, създавали са и са рушели, а накрая са оставили и нещо от себе си. □

Извагките, които следват, са подбрани от
Lost Cities, Ancient Tombs: 100 Discoveries That Changed the World, новата книга на *National Geographic*.

ПРЕДИ 20 000 ГОДИНИ, ФРАНЦИЯ

Реалистичните скални рисунки в Ласко и Шове представляват изригване на човешката креативност преди хиляди години – и илюстрират смайващо развито творчество.

E

ЕДИН СЕПТЕМВРИЙСКИ СЛЕДОБЕД ПРЕЗ 1940 Г.

четирима тийнейджъри прекосили гората на един хълм над Монтиняк в Югозападна Франция. Били дошли да проучат дълбока и тъмна дупка, за която се говорело, че представлява подземен проход към близкото имение Ласко. Проврели се през входа и скоро видели великолепно и изпълнено с живот рисунки на тичащи коне, плуващ елен, ранен бизон и други същества – произведения на изкуството на възраст може би 20 000 години.

Колекцията от рисунки от Ласко е сред около 150 праисторически обекта от времето на палеолита, документирани в долината на Везер във Франция. Изглежда този район в Югозападна Европа е бил гореща точка на фигуралното изкуство. Най-голямото откритие след Ласко се случило през декември 1994 г., когато погледът на трима пещерници попаднал на произведения на изкуството, които никога не бил виждал, откакто свлачище запечатало една пещера в Южна Франция преди 22 000 години. Тук, на примигващата светлина на огъня, праисторическите творци нарисували в профил пещерни лъвове, стага носорози и мамути, величествен

бизон, коне, козирози, зубри и пещерни мечки. Вероятно в течение на няколко хиляди години художниците изобразили общо 442 животни, като за свое платно използвали близо 37 000 кв.м от стените на пещерата. Мястото, известно днес като пещерата Шове-Пон-л'Арк, бива наричано понякога праисторическата Сикстинска капела.

Десетилетия наред учените зачитавали теорията, че изкуството се развивало на бавни етапи от примитивни грасканици към живи и натуралистични изображения. Със сигурност фините светлосенки и изящните линии на шедевровете от Шове ги поставяли на върха на този прогрес. После се получили радиоуглеродните дати и на праисториците им се забил свят. На възраст около 36 000 години – почти два пъти повече от тези в Ласко – изображенията в Шове били не кулминацията на праисторическото изкуство, ами най-ранното му известно начало.

Търсенето на най-гребните пещерни рисунки продължава. Например на индонезийския остров Сулавеси учените открили камера с изображения на същества, които са отчасти хора и отчасти животни и за които се смята, че са на 44 000 години – по-стари от което и да било фигурално изкуство в Европа.

Пещерата Ласко
в Югозападна
Франция е съхранила
произведенията
на палеолитни
художници,
претворили във
величествени мащаби
животните, които
познавали преди близо
20 000 години.

СИСЕ БРИМБЕРГ

ТВОРЦИ ОТ КАМЕННАТА ЕРА

730–656 Г. ПР.ХР. СУДАН И ЕГИПЕТ

ЧЕРНИТЕ ФАРАОНИ

A Sudanese camel herder is shown in the foreground, riding a white camel. He is wearing traditional white clothing and a headscarf. The camel is facing left. In the background, there are several large, ancient pyramids made of stone blocks, set against a clear blue sky. The scene is illuminated by warm, golden light, suggesting late afternoon or early morning. Another person is visible in the distance, near the pyramids.

Судански камилари
минават покрай
датиращите отпреди
2000 години гробници
на нубийски царе и
царици при Джебел
Баркал. Нубийските
владетели управлявали
Египет около 75
години, като отново
обединили страната и
създали империя.
ЕНРИКО ФЕРОРЕЛИ

Една дълго пренебрегвана глава от историята разказва как царе от страна на юг завладели Египет, а след това поддържали живи древните погребални традиции на страната.

ПРЕЗ 730 Г. ПР.ХР. МЪЖ НА ИМЕ ПИЙ РЕШИЛ, че единственият начин да спаси Египет от самия него бил да го завладее. Цивилизацията, построила пирамидите в Гиза, била изгубила пътя си и била разкъсвана от дребни главатарии. Цели две десетилетия Пий бил управлявал собственото си царство в Нубия – част от Африка, намираща се най-вече в днешен Судан. Но той се смятал за законен наследник на традициите, установени от великите фараони.

В края на едногодишния му поход всички египетски водачи били капитулирали. В замяна на живота си победените призовали Пий да почете боговете в техните храмове, да прибере най-красивите им скъпоценности и най-добрите коне. Той изпълнил желанието им и станал миропомазан господар на Горен и Долен Египет.

Когато Пий починал в края на десетилетното си царуване, неговите поданици се съобразили с последната му воля и го погребали в пирамида в египетски стил на мястото, известно днес като Ел Куру. От повече от 500 години никои фараон не бил получавал подобно погребение.

Пий бил първият от т.нар. черни фараони, нубийските владетели от XXV египетска династия. В течение на 75 години тези царе обединили разкъсания Египет и създали империя, която се простирала от южната си граница край днешен Хартум на север чак до Средиземно море.

Доскоро тяхната глава от историята оставаше до голяма степен неразказана. „Първия път, когато дойдох в Судан, хората ми казаха: „Ти си луд! Тук няма история! Всичко е в Египет!“ – казва швейцарският археолог Шарл Боне. Понастоящем обаче той заедно с други модерни изследователи разкрива богатата история на дълго пренебрегвана култура. Археолозите вече съзнават, че черните фараони са произлезли от мозъца африканска

ВЛЯВО

С височина ок. 5,3 см този амулет, открит в гробницата на кушитска царица, е увенчан от златната глава на египетската богиня Хатор.

ГОРЕ

Майстори златари създали шедеври като този нагръден пандагтив с богинята Изида, който почива върху мумията на нубийски цар, погребан при Нури.

КЕНЕТ ГАРЕТ (ДВЕТЕ СНИМКИ)

цивилизация в страната, която египтяните наричали Куш, процъфтявала по южните брегове на Нил още от времето на първата египетска династия ок. 3000 г. пр.Хр.

На египтяните не им допадало да имат толкова силен съсед на юг, особено като се има предвид, че зависели от златните рудници на Нубия, за да финансират господството си в Западна Азия. Затова фараоните от XVIII династия (1539–1292 г. пр.Хр.) изпращали армии да покорят Нубия и създавали гарнизони по течението на Нил. Подчиненият нубийски елит започнал да възприема египетските културни и духовни обичаи – почитали боговете им, използвали египетския език и се обрънали към египетските погребални практики.

През VII в. пр.Хр. асирийците нахлули в Египет от север. Нубийците се оттеглили завинаги в своята родина, но

продължили да бележат царските си гробници с пирамиди, които са осеяли обекти като Ел Куру, Нури и Мерое със стръмните силюети, които характеризират тяхната интерпретация на древноегипетските паметници. Подобно на своите ментори, кушитските царе пълнели гробниците си камери със скробици и ги украсявали с изображения, които да им гарантират охотен загробен живот.

Малко се знаело за тези царе, преди харвардският египтолог Джордж Райзнер да пристигне в Судан в началото на XX в. Той открил гробниците на петима нубийски фараони на Египет и много от техните наследници. Тези открития измъкнали от неизвестността първата развита цивилизация на Субсахарска Африка.

▲
През последните десетилетия невероятни открития в древния град Копан помогнаха на археолозите да направят огромна крачка напред в познанията ни за майте.

В

В ЕДИН ТУНЕЛ НА 15 М ПОД ЗАТРЕВЕНИТЕ ПЛОЩАДИ на Копан, гревен маянски град в днешен Хондурас, археологът на *National Geographic* Джордж Стюарт надникнал през отвор в стената от кал и камък. Там, в спареното и податливо на земетресения пространство, видял скелет върху голяма каменна плоча. Колегите археолози на Стюарт били открили царско погребение – най-вероятно на Кинич Яш Кук Мо, или Слънцеекия Зелен Кетцал Ара. Почитаният цар бог, чието име се явява по много от йероглифните надписи в града, бил основателят на династията, която държала властта в това маянско долинно царство в продължение на около 400 години.

Невероятното откритие било направено през 1989 г., но специалистите по майте отдавна били разбрали огромното значение на Копан. След повече от век на проучвания те знаели, че порутените постройки край р. Копан били политическа и религиозна столица на важно царство – преди то да рухне преди повече от 1000 години. Още от началото разкопвачите осъзнали, че частта, понастоящем известна като Акропола – приблизително правоъгълно пространство, което се издига над реката, служела не само като средоточие на някои от най-забележителните архитектурни паметници и скулптури в града, но и като седалище на властта в разцвета на класическия период на майте, от ок. 450 до 850 г.

Владетелите на Копан претендирали, че произхождат от слънцето и това им давало право да управляват. Били начело на царство с около 20 000 поданици. Когато прокопали тунел под Акропола, археолозите се натъкнали на най-изящно построена и с най-богати дарове гробница от откритите на обекта. Останките на благородна дама почивали върху дебел правоъгълен камък. Носела пищни накити и едн от най-необикновените комплекти от маянски

нефрит, откритвани някога. Може би била съпрузата на основателя – смятат археолозите, – царицата майка на следващите 15 владетели от копанската династия. Станало ясно, че тази част на акропола представлявала нещо като център на света – всъщност свещено струпване на погребения и сгради, осветени от присъствието на личност с почти невъобразима мощ в очите на жителите на Копан. Предвид всички улики, водеци към Кинич Яш Кук Мо, изглежда последният му дом нямало как да бъде далеч. Нетърпеливите археолози продължили да копаят. Най-сетне, зад фасата от червени маски на слънчевия бог върху една платформа, те открили скелет, който според тях принадлежи на самия основател. Царят бил поне на 50 години, с нефритени инкрустации на два зъба, и преминал в отвъдното със счупена ясна предмишница. Имало следи и от други рани, може би получени в битка или от тежките

Сред погребалните дарове в царската гробница бил и този съд за шоколад с формата на елен.

ВЪВ ВЛАДЕНИЯТА НА МАЯНСКИТЕ ЦАРЕ

сблъсци по време на ритуалната маянска игра на топка. Продължаващите проучвания показват, че произтичащата от основателя власт се разклатила със залавянето и принасянето в жертва през 738 г. на 13-ия копански владетел от царя на град свързвава съперник.

След като маите изоставили мястото, може би около 900 г., каменните постройки постепенно се порутили. Въпреки това дори развалините на пищно украсените сгради и статуи на Копан го превръщат в една от най-големите художествени и архитектурни съкровищници в двете Америки.

През 1989 г. учените направили смайващо откритие в древния маянски град Копан в Хондурас: гроба на могъщ цар и основател на династия, останала на власт около 400 години.

КЕНЕТ ГАРЕТ (ДВЕТЕ СНИМКИ)

200-800 г. АФГАНИСТАН

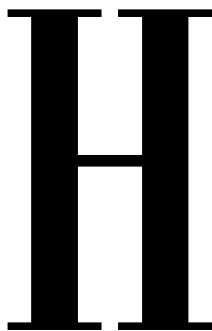
БУДИСТКИ ХРАМОВЕ

Снимано от тази
перспектива, високо
2,5 м светилище
в Мес Айнак,
Афганистан, изглежда
много по-голямо.
Археолозите са
разкрили само малка
част от обширния
будистки комплекс,
който се датира
между III и VIII в. сл.Хр.
САЙМЪН НОРФОЛК

И РУДНИЦИ

Археолозите се надяват да проучат забележителен будистки комплекс, преди да бъде унищожен от огромен меден рудник.

НА ЧАС ПЪТ С КОЛА ПО ШОСЕТО КЪМ ГАРДЕЗ на юг от Кабул има остър завой наляво по черен път. Той продължава по пресъхнало речно корито, покрай малки села, паравоенни пропускателни пунктове и караулни кули. Малко по-нататък се отваря гледка към долина без дървета, набраздена от изкопи и оголени древни стени.

През 2009 г. екип от афганистански и международни археолози и местни работници започнал да открива хиляди будистки статуи, ръкописи, монети и свежени паметници на този епичен обект. На бял свят се появили цели манастири и крепости, датирани още от III в. сл.Хр. Разкопките били безспорно най-амбициозните в историята на Афганистан.

Но прищявка на геологията е изложила на риск тези културни съкровища. На местния диалект Мес Айнак означава „медно кладенче“, но всъщност то съвсем не е малко. Богатството от медна руда под развалините представлява един от най-големите неразработени залежи в света, оценяван на 12,5 млн. тона. През 2007 г. китайски консорциум спечелил 30-годишна концесия върху правата да добива рудата. Офертата на компанията възлизала на над 3 млрд. долара и тя обещава да осигури инфраструктура в този изолиран и изостанал район.

Преди сделката с китайците да стане публична, артефактите вече били в опасност да бъдат отнемани един по един от иманяри и да бъдат загубени за науката. Защитниците на афганистанското културно наследство излезли с искане съкровищата да бъдат цялостно проучени и документирани, преди да започне работата на открития рудник.

Първоначално планиран да започне през 2012 г., проектът за добив бил забавен от спорове по договора, падащите цени на медта и конфликта между Афганистан и

фундаменталистите талибани. Сега, след като ислямистите контролират страната, бъдещето на обекта е още по-несигурно.

Разкритото от археолозите минало е в пълен контраст с хаотичното и кърваво настояще. Между III и VIII в. Мес Айнак представлявал духовно средище, процъфтяващо в относителен мир. Поне седем многоетажни будистки манастирски комплекса образували дъга около обекта, всеки един защитаван от наблюдателни кули и високи стени. Медта донесла богатство на местните будистки монаси, а огромни купчища шлага – остатък от продукт от топенето – свидетелстват за големите мащаби на производството.

Разгадаването на пълното значение на Мес Айнак ще изисква десетилетни изследвания. Археолозите само могат да се надяват, че времето е на тяхна страна и че ще получат шанс да разкрият повече от тази малко известна глава от златната ера на будизма в Афганистан.

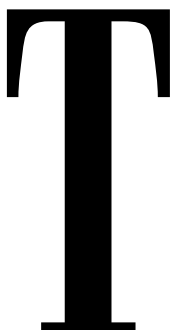
Медта донесла богатство на това религиозно и индустриално средище. Разкопвачите са открили хиляди редки съкровища, включително най-ранния известен напълно запазен дървен Буда, датиран в периода 400–600 г. сл.Хр.

САЙМЪН НОРФОЛК

Призрачен град в Андите се превърнал в скъпоценен прозорец към историята на инките, след като изследователят Хайръм Бингам го представил на света.

ТРИМА МЪЖЕ ПЪЗЕЛИ НА ЧЕТИРИ КРАКА нагоре по стръмен и хлъзгав планински склон в Перу. Било сутринта на 24 юли 1911 г. Хайръм Бингам III, 35-годишен асистент по латиноамериканска история в Йейлския университет, бил тръгнал под студения ръмеж от експедиционния си лагер на р. Урубамба, придружаван от двама спътници перуанци, за да проучи мълвата за развалини на висок хребет, наречен Мачу Пикчу („старата планина“ на кечуа, езика на инките). Изследователите си пропращали път с мачететата през гъстата джунгла.

Два часа след началото на похода, на близо 600 м над долината катерачите срещнали двама земеделци, които се били преселили високо в планината, за да се спасят от бирниците. Мъжете уверили все по-скептичния Бингам, че въпросните руини са близо, и изпратили младо момче да им покаже пътя.

Когато най-сетне стигнал до мястото, Бингам зяпнал от удивление от разкрилата се пред очите му сцена. От гъстата ниска растителност се извисявал лабиринт от тераси, оформени от скални ръбове и зидани без хоросан стени, чиито камъни прилепвали толкова добре, че между тях не можело да се пъкне дори острие на нож. Обектът се оказал едно от най-големите археологически съкровища на XX в. – непокътнат призрачен град на инките, който останал

Енрике Порес и други местни хора помогнали на Бингам да изследва и разкопае обекта.

ХАЙРЪМ БИНГАМ

скрит от останалия свят близо 400 години. „Беше като фантастичен сън“ – написал по-късно Бингам.

Бингам признал, че не е първият откривател на Мачу Пикчу. Местните хора знаели за него, а един перуански арендатор, Агустин Лисарага, дори бил изписал името си на стените му десетина години по-рано. Но Бингам привлякъл вниманието на света към планинската цитадела, когато разказът за работата му тук и на други обекти в района се появил в броя на *National Geographic* от април 1913 г.

Освен това Бингам първи пробел научни проучвания на мястото. С финансова помощ от Йейл и Националното географско дружество той два пъти се връщал на Мачу Пикчу. Хората му разчистили превзелата върха растителност, пренесли хиляди артефакти в Музея за естествена история „Пибоди“ в Йейл – които бяха върнати в Перу през 2012 г. – и заснел и картографирал развалините. Хилядите снимки, които направил, завинаги променили археологията, демонстрирайки силата на образите да легитимират и популяризират науката.

МАЧУ ПИКЧУ

На какво ни учи един поход
през света за това как
да намираме пътя си
в нашия размирнен век?

СТЪПВАЙТЕ ЛЕКО
по Земята.

УРОЦИ ОТ ЕДНО ПЪТЕШЕСТВИЕ

Текст: ПОЛ САЛОПЕК | Снимки: ДЖОН СТАНМАЙЪР

СПОДЕЛЯЙТЕ
каквото можете.

Но преди всичко
ПОМНЕТЕ.

Докато Пол Салопек бил в Мианмар, продемократичните демонстрации се засилили. Откакто военните завзеха властта през февруари, стотици са убити и хиляди са задържани или измъчвани. Той трябваше да прекъсне пътешествието си и да отлети за Китай.

PANOS PICTURES/M.O.

ПРЕХОДНА СНИМКА

Децата на афарските пастири номади в Северна Етиопия се събират в Херто Боури, докато Млечният път осветява небето. Оттук предците ни са започнали да се разселват по планетата, а през януари 2013 г. и Салопек пое на своята 38 500-километрова одисея.

WE WANT
THE LEADER
FREE
DAW AUNG SAN

ANG SAN SUU

ခပ်အာဏာရှင်
ခပ်
အလိမ္မတ္တိ

ဆရာတို့ဘက်

**НИКОЙ НЕ ЗНАЕ ТОЧНО ЗАЩО,
СЛЕД КАТО СА БРОДИЛИ ИЗ АФРИКА
ОКОЛО 240 000 ГОДИНИ,
СЪВРЕМЕННИТЕ В АНАТОМИЧНО ОТНОШЕНИЕ ХОРА
СА ЗАПОЧНАЛИ ДА НАПУСКАТ
МАЙЧИНИЯ КОНТИНЕНТ
И СА ПОКОРИЛИ СВЕТА.**

Вярното товарно муле Селва придружава Салопек през трудния терен близо до древните руини на Петра в Южен Йордан. Камили и коне му помагали да пренася провизии в пътешествието му за проследяване на човешките миграции.

Нашето господство едва ли е било предопределено от съдбата. В крайна сметка, както всички знаем, животът е предимно случайност.

Този въпрос владее ума ми, защото от близо 9 години по проект, разказващ истории, броя по пътеките, по които нашите предци от каменната ера са напуснали Африка. Достигнах до Югоизточна Азия. В крайна сметка планът е да се гобера до върха на Южна Америка, където континенталните хоризонти пред *Homo sapiens* се изчерпали. Целта ми беше проста: да натисна спирачката на живота си, да забавя мисленето си, работата, часовете. За съжаление светът има други планове. Апокалиптични климатични кризи. Масови изчезвания на видове. Насилствени човешки миграции. Популистки бунтове. Смъртоносен коронавирус. В продължение на над 3000 сутрини връзвах обувките си, за да крача по планета, която сякаш се ускорява, потръпва под краката ми, устремена към историческа разплата. Но докато не стигнах в Мианмар, никога не бях попадал на преврат.

Една сутрин в Янгон се събудих в карантинен хотел и побързах да напълня ваната с ръждива питейна вода. Беше първи февруари. Един убиец в униформа беше обявил по телевизията, че избраното правителство на Аун Сан Су Чи току-що е било арестувано. Войници и полиция обикаляха улиците. Скоро щяха да започнат да застрелват в главата протестиращи – мъже, жени, деца. По-късно щяха да обявят поетите за подмолни елементи, да започнат да ги арестуват и убиват. (Тялото на един от тях, Кет Ти, било върнато на семейството със следи от мъчения.) В това първо утро на пуча обаче моите притеснения бяха късогледни. Претърсих коша за отпадоци за останалия от вчера ориз. Какво да правя с минихладилника? Да барикадирам вратата? Или да го пусна на главите на вандалите долу? (Бях на деветия етаж.)

Има изобилие от хипотези защо сме се разселили от Африка.

Някои изследователи твърдят, че огромен глад ни е запартил, подобно на двукраки скакалци, по широкия свят: прогизали сме дупки из родната си савана. Според други експерти „зелената Арабия“, по-нищна версия на Близкия изток, е примамила дългокраките ни предшественици към нови ловни полета. Трети твърдят, че сме се захванали с претърсване на крайбрежията за храна и сме се отклонили от зоната си на комфорт в Африка, движейки се по бреговете,

Националното географско дружество, посветило се на осветляването и опазването на чудесата на нашия свят, финансира Пол Салопек и проекта му „Полох извън рая“ от 2013 г. насам, както и работата на Джон Станмайър върху човешките миграции. Научете още на natgeo.org/impact.

ИЛЮСТРАЦИИ: ДЖО МАКЕНДРИ

Сирийците се изсипват в Турция през 2014 г. като част от вълна, съставена предимно от кюрди, бягащи от ИДИЛ. Близко четирите милиона сирийци в страната днес – най-голямата бежанска популация в цял свят – съставлява и най-голямата масова миграция към друга държава в региона от падането на Османската империя насам, когато етническите арменци бягали от турските преследвания и геноцид.

наскоро разкрити от спадащото морско равнище (теорията за крайбрежната миграция).

Предпочитаната ми хипотеза за корените на човешкото безпокойство включва гласа на паметта. Тя е следната:

Много дълго време дребните хора се люшкали на ръба на изчезването. В дребните земи присъствието ни било изключително рядко, почти отсъстващо. Някой би могъл да изобрети, да кажем, нов инструмент, но тази иновация се губела с измирането на клана. Напредъкът никога не се разпространявал, не се предавал нататък. И така вървели нещата отечителни хилядолетия наред: откритие, загуба, преоткриване. Да го наречем безкрайна рутината. Едва когато човешките популации станали достатъчно големи и стабилни, за да задържат откритията и да ги надграждат, най-сетне сме отключили вратата на планетата. Помнели сме спомените на другия. Спечелили сме битката срещу забравянето. Започнали сме да напредваме.

Наближавам средата на абсурдния си преход от 38 500 км на изток към изгрева. Предполагам напълно естествено е да си спомням хилядите лица, които срещнах по пътя си. Кое сред тях изглеждаше най-добре подготвено да оцелее при предизвикателствата на несигурния ни век – или да ги овладее? Кой би могъл да излезе от този век с непокътнати способности?

Когато мерките станаха кървави, Янгон беше погълнат от странна амнезия. Това бяха изчезващите съобщения.

Бирманските ми приятели – продемократични активисти, хора на изкуството, студенти, младежи с каски, които стояха по барикадите – бяха преминали на криптирани приложения. Военните душиха из телефоните на гражданите при КПП-тата. Слагаш таймер на съобщенията си с цел безопасност (6 часа, 1 час, минута) и гледаш как животът ти от дигиталните разговори изчезва завинаги. *Майка ти каза, че не иска двете ѝ дъщери да попаднат в затвора... В Тамве застрелват хора... Пази се... Опитвам се да кандидатствам за политическо убежище в трета страна... Съжалявам, че се забавих с отговора. Просто преживях срив...*

Гневни тиради, молби за помощ, горчиви шеги, безкрайна каскада от слухове. Тези тревожни анали на страха, гнева и окуражаването бяха изчезнали всеки път, когато

отварях очи на следващата жълта утрин. Вървях през революция в състояние на афазия. Предполагам, че това беше най-голямото ми доближаване до дните ни на новородени.

СПОМНЯМ СИ СТЪПАЛАТА НА КАДЕР ЯРИ.

Целите в мазоли, плоски като телешки пържоли, те се размахваха от високите бедра на Яри като тежести на махало: гладко, неуморимо – съблазнявам се да кажа вечно – през Голямата рифтова долина в Етиопия. Сякаш повърхността на пустинята не беше от чакъл и прах, а от сачмени лагери. Изминахме заедно около 250 км в плашещо красивата пустиня, Яри и аз, вървейки с две товарни камили през равнини от изгаряща светлина към Агенския залив. Гумените сандали на Яри сякаш стъпваха един микрон над земята. Плъзгаха се по нея като кънки. Това беше нечовешки ефективна походка: трансконтинентална, дребна, предназначена за поглъщане на безкрайни километри география в търсене на дъжд.

Яри беше афарски пастир.

В началото взех мълчанието му за отчужденост: за пастирите всички уседнали хора без стада са низши създания. Но причината не беше тази. Беше в неговата бдителна устойчивост. „Какво ще ядат камилите?“, попита ме той един ден, притеснен, че не сме избрали добър лагер. Свих рамене. Взех един камък и му го подадох. Това беше единственият случай от месец, в който го видях да се смее.

Яри беше човекът, който стоеше нацрек. Обхождаше хоризонта с поглед, напред-назад, като доплеров радар. Каза, че гледа за облаци. Облаците означаваха влага. Влагата означаваше трева. Напоследък в този рай от бели тръни климатът се беше побъркал. Дъждовете бяха изчезнали. Езерцата пресъхваха. Тревите не се завръщаха. Купеше война за ресурси между неговия народ и племето исса, етнически сомалийци, напускащи собствените си опустели равнини.

Придвижването е най-старата ни стратегия за оцеляване. Пастирите преминават през катаклизмите пеша. Хората от каменната епоха, по чиито стъпки вървя, вероятно са правили същото. Те ни напомнят: носи дома си като зърно от молитвена броеница, което въртиш между палеца и

Светът, стъпка по стъпка

Пол Салопек е изминал около 18 000 км от 2013 г. насам, когато тръгнал по стъпките на предците ни – от Африка през целия свят, до върха на Южна Америка. Той продължава пътуването си през сърцето на Китай, насочвайки се към Сибир.

Пандемията от Ковид-19 и превратът в Мианмар объркаха плановете на Салопек. Наложу му се да лети до Шанхай, за да се подготви за китайския етап от пътуването си.

показалеца си. Не вдигай краката си изlišно високо. Бъди повратлив.

ПЪТУВАНЕТО ПРЕЗ ХХІ В. РАЗДЕЛЯ ХОРАТА НА ДВА ПОДВИДА.

Печелившите се придвижват по задник, седнали в машини. Останалите се придвижват върху костите си – те вървят. По глобалните пътеки човек среща много от втората категория: невидимите. Бежанците. Отхвърлените. Прогонените. Онези без работа, без дом и без статус. Принудителните мигранти – според ООН те наброяват не по-малко от 80 млн.

Помня храната им.

В планините в Нагорни Карабах почуках на вратата на разнебитен апартамент, обитаван от арменски бежанци от Сирия. „Спасек!“ – извика жената през затворената

врата. „Почакай!“ Бяха видели как идвам по пътя. Чух как трескаво приготвят храна от краставица, сол, сирене и стари питки. Все пълнеха блюдото ми – лист от вестник. Отказаха дори да седнат. Два куфра съдържаха всичките им материални притежания.

На едно място в Джибути, където спираха камиони и смърдеше на пияници, стеснителни сомалийски мигранти, седнали на маса, ме поканиха на червен чай – чаша след чаша с формата на лале. Те бяха нерегламентирани работници на път за арабските страни. От бялата раса, мъж, с легитимен паспорт, аз със сигурност бях най-привилегираният пътник на 1500 км околоръст. И все пак тези мъже, които бяха оставили свои другари, загинали от жажда в пустинята, ми сипваха захар в чая, сякаш аз умирах от глад.

Сирийците, принудени да напуснат Хомс, града на няколко римски императрици, оцеляваха, като беряха – и ядяха – домати в

вляво: В Газиантеп, Турция, сирийски братя гледат през прозореца на двустайния апартамент, който споделят с още шестима роднини. Семейството бежанци изкарва около 3 долара на ден, продавайки пластмасови отпадъци.

вдясно: Жена в Жингилди, Казахстан, готви, докато дъщеричката ѝ си почива. Съпругът ѝ участва в съвременните микромиграции от и до работа, в този случай – до от богатия на нефт район Мангистау.

Йордания. „Няма месо – извини се единият. – Тук само мечтаем за пилешко.“ Хомс бил сринат от артилерията на сирийския президент Башар ал-Асад. Някои от бежанците плачеха, докато разказваха историите си. Едно семейство се засмя, докато дядото описваше как ядели диви треви, за да не гладуват. Споделиха всичко, което имаха: домати яхния, сурови домати, домати на туршия.

Нощем се будех, покрит с одеялата им. Партньорът, с когото вървах, сърдит

бедин на име Хамуди Алвейджа ал Бедул, раздаде цялата ни храна. Тръгвахме си от тези срещи потресени и безмълвни от щедростта на сирийците. Нека епикурейците да задържат за себе си мейнските си овари и телешкото кобе. Никога в живота си не съм се чувствал по-богат и по-нахранен, отколкото в тези пълни с пясък шатри.

СПОМНЯМ СИ ХИВА.

Препъвах се из номадската степ Каракалпакстан към град от жълт пясъчник, който блестеше като бонбон в станиол под слънцето. Повече от четири века преди Европа да постигне Просвещението, оазисът Хива – подобно на Бухара и Самарканд – бил център на глобалната култура на територията на днешен Узбекистан: безмитен търговски пост, средище на свободно вихреци се идеи,

наука, изкуства, технологии и езици. Гръцката философия, внесена от Средиземноморието, спомогнала за запалването на великолепен век на ислямски интелектуални постижения. Азиатски иновации като хартията, кованото желязо и ранния напредък на математиката се отправили на запад към Европа с камилските кервани. Пътят на коприната взривил и отворил умовете на Европа.

„За да оцелееш в тази пустиня, ти е нужно земеделие – обясни Гавкар Дурдиева, архитектка от Хива. – За да отгледаш реколта, трябва да разбираш от напояване, а това изисква инженерни умения. Използвали сме математиката, за да се храним.“

С гордост Дурдиева ми изброи гениите от Пътя на коприната, които преди хилядолетие изобрели алгоритмите и изчислили радиуса на Земята. И все пак в наши дни Хива беше град гробище. Беше артефакт, запазен под похлупак. Купища германски

туристи отпиха капучино под внушителни каменни крепостни валове, които вече не защитават нищо от нищо.

Древните стени са типични за Пътя на коприната.

В продължение на две години крачех покрай стари бойници, парпети и валове. Вярно е, че подобни средновековни защити държали въоръжените номади и нашественици надалеч, но по-мощната истина е, че богатите мултиетнически търгуващи царства на Централна Азия се разлагали отвътре. Те се поддали на политическа и религиозна поляризация, на хаоса на династични борби, на сектантски фанатизъм (шиито-сунитската схизма), нетолерантност, нерационални зонения и в крайна сметка на стагнация. До началото на XIII в. Чингиз хан вече ги бил прегазил.

Стените бяха паметници на политическия провал. Внимавайте какво заключвате вътре.

The background image shows the interior of a red aircraft. A stretcher covered with a white sheet is positioned in the center. A person's head and shoulder are visible in the lower right corner. The aircraft's windows show a view of a blue sky with white clouds. The text is overlaid on the lower half of the image.

Спасяване на шимпанзета и надежда сред хаоса

В едно убежище в Централна Африка
травмирани шимпанзета са пример
за кураж за своите спасители

ТЕКСТ: ПОЛ СТАЙН СНИМКИ: БРЕНТ СТЪРТЪН

Антъни Каере, пилот в Националния парк „Вирунга“ в ДР Конго, гушка Феликс и Мара, докато ги откарва по въздух в Рехабилитационния център за примати „Лвино“. Семействата на тези бебета са били убити от браконieri. Каере, който оцелял при авиокатастрофа през 2017 г., казва, че помощта, която оказва за спасяването на шимпанзетата, му дава цел.

Итсасо Велес дел Бурго държала дивото бебе шимпанзе. Отпуснато и в безсъзнание, женското човекоподобно маймунче не било МНОГО ПО-ГОЛЯМО от човешка длан.

Малкото му телце и липсата на зъби разкривали, че е само на около месец. Борело се с хипотермия и обезводняване и ако не се направело нещо веднага, сърцето му щяло да спре.

„Беше най-малкото шимпанзе, което някога сме приемали“ – казва Велес дел Бурго, технически директор на Центъра за рехабилитация на примати „Лвиро“ – убежище в източната част на Демократична република Конго (ДРК). Било 16 юни 2017 г. и Велес дел Бурго била помогнала за осъществяването на източително петдневно спасително пътешествие с мотоциклет, моторница и автомобил, за да се докара бебето шимпанзе в безопасност до селото Лвиро. Техен човек от антибраконьерска група бил открил шимпанзето при няколко браконieri в гъстата джунгла близо до отдалечения град Пинга на около 300 км оттам. След

Националното географско гружество, посветено на осветляването и опазването на чудесата на нашия свят, финансира работата на изследователя Брент Стъртън за хората и околната среда от 2017 г. насам.

ИЛЮСТРАЦИЯ: ДЖО МАКЕНДРИ

като предали бебето, мъжете разкрили, че близначката му починала скоро след като застреляли майка им.

В убежището битката за живота на шимпанзето тепърва започвала. Велес дел Бурго бързо покрила отпуснатото телце с топли одеяла и започнала да влива течности интравенозно. Най-сетне бебето се размърдало и отворило очи.

„Оставих я да спи на гърдите ми, за да се топли“ – казва Зауади Баланда, мълчалива млада конгоанка, на която било възложено да гледа Бусакара, както я нарекли онази нощ. Велес дел Бурго се тревожела, че без истинска майка, която да я храни и да ѝ дава

Осиротели шимпанзета се учат как да живеят в гористо оградение в „Лвиро“. Те установяват йерархия, търсят си храна, играят

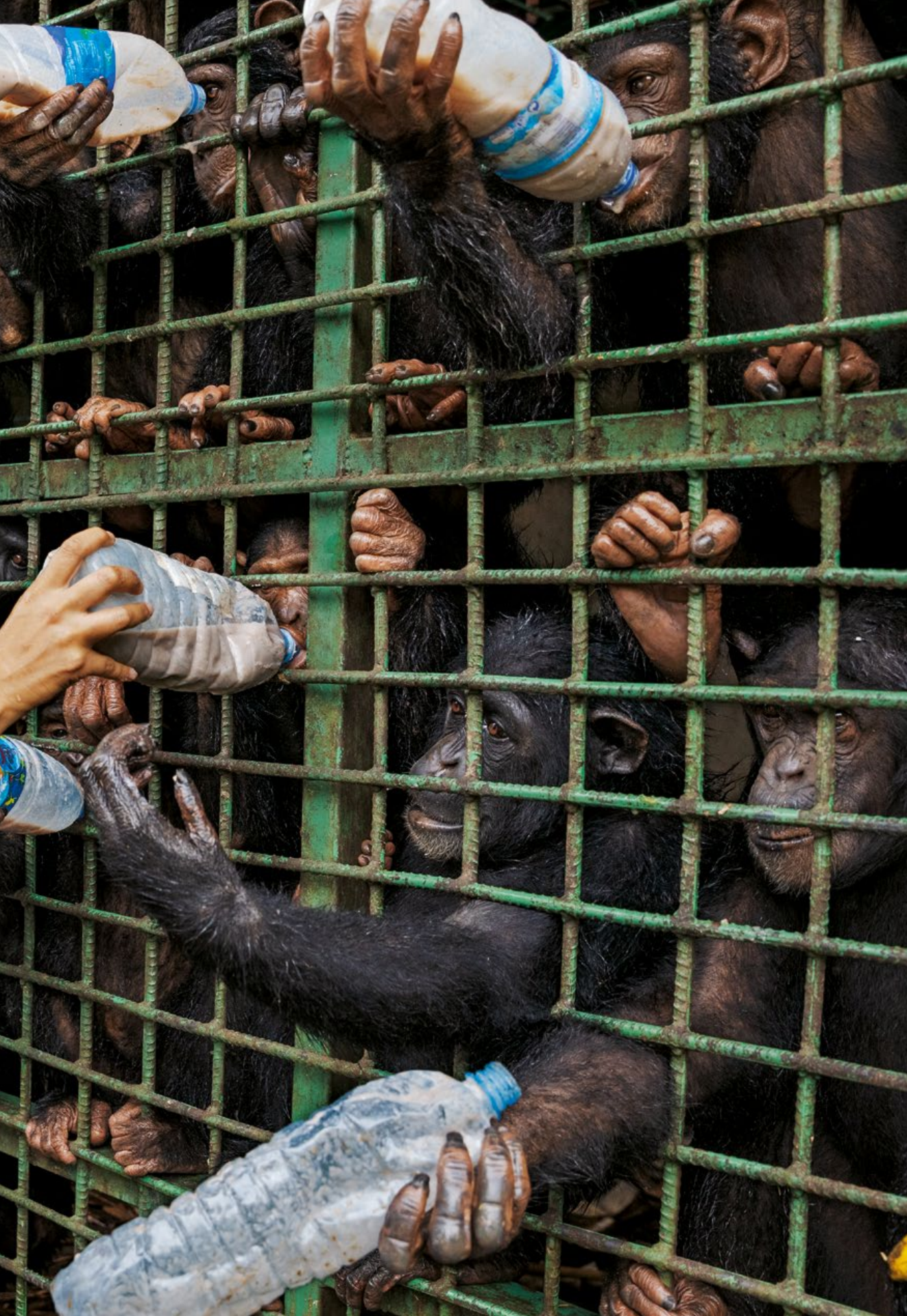
и се взират в гората отвъд оградата. Целта в „Лвиро“ е да се пуснат колкото може повече шимпанзета обратно на свобода.

емоционална подкрепа, бебето шимпанзещяло да угасне.

ШИМПАНИЕТАТА заедно с боноботата са най-близките ни живи роднини. Броят им в Африка възлиза на не повече от 300 000 – намалели вероятно от милион в началото на XX в. – поради браконьерството за месо, контрабандата им

Всеки следобед
зледачите хранят
шимпанзетата с
питателна смес от
царевича, соя, брашно
от сорго и протеини.
На шимпанзетата се
дават ежедневно и
зеленчуци, плодове
и боб от местните
пазари. Нуждата от
храна осигурява 4000
долара месечно от така
необходимите приходи
за фермерите в района.

като домашни любимци и загубата на местообитания.

Рехабилитационният център за примати „Лвиро“ бил основан през 2002 г., когато войната в ДРК довела до браконьерството заради месо в близкия национален парк „Кахузи-Биега“. Природозащитните власти конфискували осиротели шимпанзета от браконieri и селяни и ги подслонявали в изоставен белгийски научноизследователски център в Лвиро. Докато броят на сирачетата растял, две институции – Конгоанският институт за опазване на природата и Националният изследователски център по естествени науки, също намиращи се в ДРК – създали убежището. Бернард Масунга, старши ветеринар, който е в Лвиро още от началото, е видял как този приют се е превърнал в дом за шимпанзета и маймуни, над сто и от двете групи, в залесени ограждения. „Много се гордея с местните усилия да стигнем дотам, където сме сега“ – казва той. Но докато приматите продължават да прииждат, казва той, дългосрочната стратегия е да освобождават колкото може повече от тях обратно в природата, щом възстановят здравето и увереността си.

„ВИНАГИ СЪМ МЕЧТАЛА да работя за опазването на човекоподобните маймуни“ – казва Велес дел Бурго с приятния си глас. Тя пристигнала в „Лвиро“ в началото на 2014 г., когато в приюта имало 55 шимпанзета. Родена във Витория, град в Северна Испания, тя се чувствала призвана да защитава животните. Майка ѝ, която имигрирала от Колумбия с много малко пари, ѝ помогнала да завърши университета в Барселона, където получила магистърска степен по приматология. Интересът на Велес дел Бурго към поведението на приматите я отвел до Гвинея в Западна Африка, за да изследва дивите шимпанзета.

Когато в „Лвиро“ се открило място за доброволец, тя се възползвала от възможността да се доближи още повече до дивите шимпанзета. Но нищо не я било подготвило за предизвикателствата да живее в район, разкъсан от предишни войни и все още преживяващ конфликти. През третия месец „от гората излязоха бунтовници Май-Май и нападнаха военните“ – казва тя. Имало нощи, в които лежала и

треперела в леглото си, а грохотът от бомби, гранати и картечен огън не ѝ позволявал да заспи.

После директорът на „Лвиро“ бил поразен от мистериозна болест, едва не умрял и се наложило да бъде изведен от района по въздух. „Беше стресиращ период“ – казва Велес дел Бурго, която станала мениджър на приюта, отговорна за грижата не само за многото осиротели примати, но и за набирането на средства, поддръжката на помещенията и управлението на персонала, тогава наброяващ 31 души.

Когато малката Бусакара пристигнала в средата на 2017 г. увита в парцали, в приюта имало около 75 шимпанзета и броят им растял всеки месец. Велес дел Бурго видяла нещо специално в Бусакара, което ѝ дало сили в момент, когато екстремната изолация и постоянните заплахи за сигурността ѝ тежали много. Бусакара била абсолютно безпомощна, казва Велес дел Бурго, но „бях изненадана от упоритостта ѝ. Тя наистина искаше да живее“.

ВЛЯВО

Шабунда, възрастно шимпанзе, бива упоено, преди да го преместят в друго ограждение. Шимпанзе с нейния размер е твърде силно за безопасно съприкосновение, затова ветеринарите трябва да я упоят, което им дава възможност и да я прегледат, и да вземат кръвни проби.

ДОЛУ

След прегледа на Шабунда Луис Флорес (вляво), главният ветеринар на „Лвино“, и Велес дел Бурго (вдясно) помагат да се премести шимпанзето в новото ѝ ограждение.

Велес дел Бурго си играе с Мара, Феликс и Мубаки (от ляво надясно). Мубаки, което означава „оцеляващ“ на суахили, бил близо до смъртта, когато пристигнал в приюта. Бил тормозен от браконieri, които убили майка му и планирали да го продадат за домашен любимец. За да се възстановят, младите шимпанзета трябва да си играят заедно, докато характеристиките им се проявяват.

ИНСТАГРАМ

ДИАНА МАРКОСЯН

ОТ НАШИТЕ ФОТОГРАФИ

КОЙ

Документална и концептуална фотографка, родена в Москва

КЪДЕ

В дома на Маркосян в Калифорния

С КАКВО

iPhone 11 с двойна задна широкоъгълна камера с 4,25 мм обективи

Подобно на повечето хора, Маркосян прекарала много дни от ранната пандемия у дома. Светът ѝ се бил смалил, но творческият ѝ дух все още бил силен, затова обърнала фокуса си навътре, откривайки обекти в рамките на дома си. За една от сесиите тя взела телефона си в банята и си направила автопортрети. За това изображение използвала жива пеперуда, заснемайки нея и ръката си пред прозореца с матово стъкло. В онзи момент Маркосян си представяла, че прилича на насекомото: че има криле, но не може да отлети.

На тази страница поместваме снимки от профилите на *National Geographic* в Инстаграм. Ние сме най-популярната марка в Инстаграм – с над 250 млн. последователи. Станете един от тях на [@natgeo](#), [@natgeotravel](#), [@natgeointhefield](#), [@natgeoadventure](#), [@natgeoyourshot](#).